

DELIBERATION OF WISE POET NEV'Î¹

Bilge Şair Nev'î'nin İlimle Mütalaası

Sedanur DİNÇER ARSLAN²

Abstract

"İlim" is an Arabic rooted word, is expressed with various definitions in Islamic world. In Islamic belief as it is cited in the verse that God knows everything on land and in the sky (el-Mücadele, 58/7), in the essence of the science it is that God is the source of all information, classical literature, fed by Islamic doctrines on a large scale, is based on this reality. Science is seen as base a enabling mankind enabling mankind to reach eternal happiness and exalts him. In this study how many classical poets appreciated science in a frame of Nev'î's studies is evaluated. One of the reasons for choosing Nev'î is that he lived in the century that classical literature reached its maturity. Another is that he was one of the exceptional poets who were well-educated and professors in his era. Additionally, Nev'î's scholar aspect is emphasized in the evaluations about his life in the biographical resources of the classic art and in today's studies. Nev'î's examined main study is *Divan*. According to this knowledge about *Divan*, making a relational study among the texts by the comparisons with his other studies is planned. The basic study compared with *Divan* is called as "*Netâyicü'l-Fünûn and Mehâsinü'l-Mütân*". Nev'î gives some information about scientific fields approved by the scholars of his era in his study. Therefore, these classifications and definitions in the study give us insight into the scientific aspects of *Nev'î's Divan*. Thus, an intellectual and artistic link among his works will be established by evaluating Nev'î's wisdom aspect.

Keywords: İlim, the classification of İlim, Nev'î, *Divan*, *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütân*.

Öz

Arapça kökenli "ilim" sözcüğü, İslam camiasında muhtelif tanımlamalarla tarif olunur. İslam inancına göre ilmin özünde; "(Allah) Göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir."(el-Mücadele 58/7) ayet-i kerimesinde de belirtildiği gibi, bütün bilgilerin membaının Tanrı olduğu hakikati mahfuzdur. Büyük oranda İslam inancının doktrinleriyle beslenen ve şekillenen klasik edebiyatta ilim mevzuu bu gerçek üzerine kuruludur. İlim, klasik edebiyatta insanı ebedi saadete erdiren ve onu yücelten değer olarak görülür. Bu çalışmada; ilmin klasik şairler tarafından ne kadar önemsendiği Nev'î üzerinden değerlendirilecektir. Şair Nev'î'nin seçilme gerekçeleri olarak klasik edebiyatın olgunluğa ulaştığı çağda yetişmiş, yaşadığı devirde iyi bir eğitim almış, müderrislik yapmış müstesna şairlerden biri olması gibi özellikleri sıralanabilir. Aynı zamanda klasik edebiyatın biyografik kaynakları tezkiirelerde Nev'î hakkındaki değerlendirmelerde ve günümüzde Nev'î üzerine yapılan çalışmalarda da Nev'î'nin âlim tarafına vurgu yapılır. Nev'î'nin esas alınan eseri *Divan*'i olacaktır. *Divan*'daki veriler kılavuzluğunda, zaman zaman şairin diğer eserleriyle de mukayeseler yapılarak metinler arası ilişkisel bir çalışma öngörülmektedir. *Divan*'ın mukayese edileceği temel eser "*Netâyicü'l-Fünûn ve*

¹ Bu makale, 26-29 Haziran 2019 tarihinde İstanbul'da düzenlenen V. TURKCESS Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, sedanur_dincer@hotmail.com

Mehâsinü'l-Mütûn” adlı mensur eserdir. Çünkü Nevî, bu eserinde dönemin ulemasının onayladığı başlıca ilim sahaları hakkında mülâhazalar yapar. Dolayısıyla bu eserdeki tasnif ve değerlendirmeler, *Nevî Divanı*’nın ilmi yönüne bir bakış açısı sunar. Böylelikle, Nevî’nin bilgelik yönü değerlendirilerek eserleri arasındaki düşünsel ve sanatsal bağ tesis edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İlim, ilim tasnifi, Nevî, Divan, Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn.

GİRİŞ

Lügavî çerçeveden bakıldığında “ilim” kelimesinin tek bir izahı ya da tarifi yoktur. Çünkü derin anlam boyutlarını ihtiva eden bir sözcüktür. Sözcüğün Arapça asıllı oluşu İslam kültürüyle ilişkilendirilerek açıklanması zorunluluğunu doğurur. Ancak bu durumda bile ilmin mevcut tanımların sınırlarını aşan bir mahiyete sahip olduğu görülür. İslam felsefesinde ancak epistemolojik bir kavrama dönüştüğü zaman bilgi anlamına gelir ve bu açıdan tanımlanır (Eke, 2009: 365). Sonuçta hayat, hareket ve ahlâk rabitaları temel alınarak değerlendirildiğinde ilim kelimesinin en önemli özelliklerinin; hakikatle bağlantılı, hakikate yöneltici, maddî, manevî; dünyevi, uhrevî yönleriyle tüm varlığı kuşatan bütüncül bir yapıya sahip olması söylenebilir (Kocatürk, 2015: 28).

İslamî açıdan bakıldığında ilmin kaynağının *Kur’ân* olduğu gerçeğine varılır. *Kur’ân*’da ilim kelimesi yaklaşık olarak 750 yerde geçer (Avcı, 2000: 82)³ ve “vahiy, kesin bilgi, saf akli bilgi, tecrübeye dayalı bilgi, gözlem ve zihni çıkarımlara dayalı bilgi, farkındalık hali” gibi anlamları karşılar (Al-Rawashdeh, 2010: 199-232). Aynı zamanda ilmin membaı *Kur’ân*’dan “fıkıh, hadîs, tefsîr, kelâm” gibi ilimler doğmuştur. İlimin *Kur’ân*’da bu derece anlamsal derinliğe sahip olması ehemmiyet derecesinin ulvîliğine işaret eder.

“Ulûm, âlim, ulemâ, a’lem, malûm, malûmât, ilmî, ilâm, ta’lîm, ta’lîmât, muallim” kelimelerinin hepsi “ilm” mastarından türemiştir (Güftâ, 2004: 16). İlim kelimesinin Türkçedeki muadilleri ise “bilim, bilme, biliş, bilgi”dir. Bazı sözlüklerde ise zıddı olan “cehl” kelimesiyle tanımlanır. Hatta bu tasnife “marifet, fehim, basiret, his, ru’yet, yakîn, şu’ur, idrak, teakkul, fikir, haber, kürsî, zikir, tedebbür” gibi kavramlar, ilim kelimesiyle yakın anlamlı kavramlar olarak dâhil edilebilir (Al-Rawashdeh, 2010: 45-147). Dolayısıyla ilim kelimesinin izahında onu karşılayacak birçok kelime, remiz ve mefhum olduğu anlaşılır.

Tarihi süreçte düşünürler ilmin tasnifi hususunda çalışmışlar ve en nihayetinde ilmi “dinî ve felsefî ilimler” olarak ayırmışlardır. Bu hususta en kapsamlı ve sistematik tasnif Taşköprülü-zâde’ye aittir. Onun “*Mevzû’atu’l-Ulûm*” adlı eserindeki değerlendirmelere bağlı kalınarak; “dinî ilimler, tabii ilimler, riyaî ilimler, ibârî ilimler, kitabî ilimler” gibi genel bir tasnif oluşturulmuştur (Eke, 2009: 366).

İlimin klasik edebiyatta net bir tanımı yoktur. Çünkü İslam medeniyetinde ilmin, tanımlar çerçevesine sığmayan bir özelliği vardır (Kocatürk, 2015: 29). Bu düşünceye bağlı olarak, çeşitli benzetme, niteleme ve tariflere dayanarak; bireyi yücelten, diğer yaratılmışlardan ayıran, iyiye, güzele, doğruya yönelten, bireye kendi özünü anımsatan, mutlak varlık Tanrı’dan haber veren, O’na yaklaştıran, iki âlemde huzura vasıl eden, kılavuz, vasıta ve büyük bir nimet olarak tanımlanabilir. Genel anlamda ilim, klasik edebiyatın temel

³ İlim kelimesinin *Kur’ân*’da ne kadar sıklıkla geçtiği konusunda kaynaklar tahmini rakamlar verir. Ancak Ziyad Al-Rawashdeh “*Kur’ân*’da İlim Kavramı” başlıklı doktora tezinde ilim kökünden türemiş kelimelerin sayısını toplamda 845 olarak belirterek kesin bir rakam verir ve bu kelime kökünün *Kur’ân-ı Kerîm*’de en çok zikredilen kelime kökü olduğunu vurgular (Al-Rawashdeh, *Kur’ân*’da İlim Kavramı, 2010, s. 3).

prensipleriyle örtüşen bir değer taşır. Klasik sanatkarların dünya görüşünü büyük oranda İslam dini ve felsefesi teşkil eder (Çavuşoğlu, 1999: 208). İslam dini, *Kur'an* ve hadisler, din ve tasavvuf ulularının hikmetli sözlerinin ilimle ilgili telkinleri klasik sanatkar için bir şiardır. Buna dayanarak klasik sanatkarlar için ilim; dinî ve tasavvufî bilgiyi temin edebilmek, Tanrı'dan insana ihsan edilen ilmi doğru ve hayırlı bir şekilde kullanmak, güzel ahlaki edinmek için bir araçtır; manevî aydınlanmanın ilk koşuludur.

Klasik edebiyatta ilim beş duyu, akıl, kalp/gönül, vahiy, rüya ve ilham gibi kaynaklarla elde edilir (Güftâ, 2004: 23). Ancak, birey mutlak yaratıcı Tanrı'nın karşısında aciz bir varlık olduğundan bu kaynaklarla ancak sınırlı ve sonlu bilgiye ulaşabilir düşüncesi hâkimdir. Aynı zamanda bireyin ilim sahibi olabilmesi kolay bir iş değildir. *Kur'an*'da ayet-i kerimde de bildirildiği üzere çalışmadan, gayret göstermeden, Allah rızasını gözetip salih amel işlemeden emin ve doğru bilgi edinimi olanaksızdır.

Klasik edebiyatta şiir ile ilim arasındaki ilişki, yine İslam ve *Kur'an* esaslıdır. Şiir, *Kur'an* ayetlerinde, hadis-i şeriflerde kutsanır ve ekseriyetle övülür. Şiir, hakikatten haber veren ilahî bir unsurdur. Şiirin özü sözdür. Söz de ilham ve vahiy arasında bir yeredir. Nitekim şiiri ulvî kılan bu hassalardır. Şair ise kutsal sözleri, Tanrı'nın hazinelerini, yüreklerinde taşıyan ve şiirle ifşa eden kişidir. Hakikat eksenli bu varlık telakkisi, şaire zenginlik ve derinlik kazandırır (Kocatürk, 2015: 47). Zaten klasik şiirin genel karakterini de bu düşünce belirler. Klasik şair, hakikat habercisi olarak felsefe ve ilme vakıf olan kimsedir (Kaplan, 1971: 3). Çünkü felsefe ve ilmin gayesi gerçek bilgiye ulaşabilmektir. Şiir, insan ve hakikat arasında bir taşıyıcı vazifesi görür. Hakikate yöneldiği esnada şiir, bazen ilmin ta kendisi bazen de ona takviye olur.

Bireyin zihni ve kalbi eylemlerinin dışı vurumu dil aracılığıyla olur. Dil ne kadar yetkin olursa, tesiri o derece kuvvetlidir. Dilin işlevini artırmanın yolu dili ilimle desteklemekten geçer. Klasik şairler bu bilince sahip kişilerdir. Fuzûlî, şiirde ilmin önemini *Türkçe Divanı*'nın ön özünde ilimsiz bir şiiri mesnetsiz bir duvara benzeterek vurgular (Gölpınarlı, 1985: 4).⁴ Latîfî de tezkiresinde ilimden mahrum şiirin akibetini bina ve çıplak insan benzetmeleriyle yapar. Malzemesiz ya da malzemesi uygun olmayan binanın çökeceğini, ilimsiz şiirin çıplak insanın beline kemer bağlaması gibi olacağını belirtir (Çavuşoğlu, 1999: 212). Fuzûlî, Latîfî gibi diğer klasik sanatkarların amaçları, şiir yoluyla her ne kadar uhrevî dünyayla irtibatı tesis etmek gibi görünse de sanatkarlar, bu düşünsel zeminin ancak ilimle sağlam olacağını farkındadırlar.

Klasik şair yalnızca dinî ilimleri değil, zahiri ilimleri de önemser. Ne kadar çok ilim tahsil edilirse şiirin o derece anlam kazanacağı görüşündedir. Fakat ilim konusundaki bu hassasiyeti, şiiri tamamen ilmi istilahlara gark etmek şeklinde algılanmamalıdır. Çoğu şair bilgiyi şiirlerinde bir süs unsuru olarak görür (Kaplan, 1971: 3). O, ilim malzemesini kendi muhayyile ve his süzgecinde damıtarak kullanmayı yeğler.

Klasik şair, bilge görünmek ister ve sanatını bu fikri zemin üzerine inşa eder. 16. asır klasik Türk edebiyatının meşhur şairlerinden Nevî de şairliğini bu sanat anlayışıyla icra eden sanatkarlardandır.

⁴Fuzûlî, divanının ön sözünde ilim hakkındaki düşüncelerini, ilim ve sanat arasındaki ilişkiyi şu sözlerle nakleder: “ ... Zirâ ki ilimsiz şi'r esâsı yok divâr gibi olur ve esâssız divâr gayetde bi-'tibâr olur. Pâye-i şi'rîmin hilye-i ilmden muarrâ olmağın mü'cib-i ihânet bilip ve ilimsiz şi'rden kâleb-i bi-rûh gibi teneffür kılıp bir müddet nakd-i hayâtım sarf-ı iktibâs-ı fûn-ı ulum-ı akli ve hâsil-ı ömrüm bezl-i iktinâyı fevâid-i hikemî ve hendesî kılmağın mürûr ile leâlî-i esnâf-ı hünlerden şâhed-i nazmuma pîrâyeler mürettep kıldım...” (Abdülbâki Gölpınarlı, *Fuzûlî Divanı*, 1985, s. 4)

Nevî, Edirneli şairlerden olup asıl adı Yahya'dır. 1533 yılında Malkara'da doğar. Ailesi Halvetî tarikatına mensup olduğundan tasavvufî ilgilene bir ailede ilk tahsilini alır. Daha sonra İstanbul'a gelerek orada tahsiline devam eder. İstanbul'daki medresede o dönemin ünlü hocalarının derslerine, Bakî gibi, dönemin önde gelen şairleriyle birlikte iştirak eder. Mezuniyetinin ardından İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yapar. Kısa bir süre Bağdat kadılığı vazifesini ifa ettikten sonra, İstanbul'a, Padişah III. Murad'ın şehzadesine hoca olarak, geri döner. Nevî'nin III. Murad'tan çok itibar gördüğü, III. Murad'ın himayesinde olduğu sürede çok rahat ettiği rivayet edilir (Dinçer Arslan, 2017: 6). Nevî, padişahın tevazuuna karşılık divanında ona birçok kaside ve *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* adlı eserini sunar. III. Murad'ın ölümüyle yerine geçen III. Mehmed'in şehzadelerine de kısa bir süre hocalık yapar. Emekliliğinin ardından kayınpederinin tesis ettiği medresede görev yapar ve 1599 yılında vefat eder. Nevî'nin hayatı hakkında verilen bu öz bilgiler, ilimle ne kadar iç içe olduğunun birer kanıtı olarak gösterilebilir.

1. Nevî'nin İlmî Kişiliği

Klasik Türk edebiyatı, sanatkarlarının hayatları ve sanatları hakkında bilgi edinmede başvurulan birincil kaynaklar, o dönemin biyografik eserleri olan tezkirelerdir. Nevî'den bahseden tezkirelerde Nevî'nin ilmî yönüne özellikle vurgu yapılır. Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sında: "...zât-ı şerîfi fezzâil-i kudsiyye ile zekâvet ile beyne'l-akrân yegâne-i zamâne ve fehm ü firâset ve dânişmend likde bî-bahâne müselle-i ehl-i irfân ve pesend-i merdüm-i cihândur. Tab-ı müstakîmi envâ-ı uluma şâmil ve her bir nevî ilmün mütalaasında kâmil..."(Solmaz, 2005: 549); Rıza Tezkiresi'nde: "...ilm-i fazilet ile nâm-dâr ve şî'r-i ma'rîfet ile şöhret şîâr olduktan sonra..." (Zavotçu, 2009: 220); Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında: "...tahsîl ü tekmîl-i ulûm-ı makzu semtine sâlik..."(Kutluk, 1989: 1008); Beyânî'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında: "iktisâb-ı ulûm-ı mütenevvî'e semtine sâlik Balkan-meâblık mâlik olup benî-nevî miyânında Nevî şahsına münhasır bir kemâl ü mâhîr olup..."(Kutluk, 1997: 302) Aşık Çelebi'nin *Meşâirü's-Şu'arâ*'sında: "...benî-nevînde her kemâl ile engüşt-nümâdur... Tab-ı envâ-ı ma'ârife mütevezzidür. Fâ'ik-i dânişmend ve her kemâlden behremenddür." (Kılıç, 1994: 481) gibi ifadeler bu sava örnek olarak gösterilebilir.

Nevî'nin hayatına dair en teferruatlı bilgiyi oğlu Nevî-zâde Atâî Şakâyık *Zeylî*'nde verir. Eserdeki: "... Faslı mümeyyez-i 'ilm ü 'irfânla benî-nevî miyânında mümtâz u ka'b-i şâmihi-i fazl u beyânla cins-i müsta'iddân-ı 'asr içinde ser-efrâz olup elli yedi tarihinde tarîk-i sa'âdet-refîk-i 'ilme sülûk u kurs-ı hâlisü'l-uyârın tamga-yı kabûl-i ulemâ ile meskûk itmekle erbâb-ı redd ü kabûl miyânında karîn-i revâc ve şahâdet-i mihak-i imtîhân ile üstâdân-ı sâhibü'l-uyâra gâye-i iftîhâr u ibtîhâc olmuşdu..." (Yüm, 7) gibi ifadeler, tezkirelerdeki Nevî hakkındaki bilgilerle örtüşür. Nevî'nin ilimle, irfân sahibi kimselerle bir arada olduğunu ve onlardan bu açıdan feyz aldığı kanıtlar. Bütün bu temel kaynaklar, ısrarla Nevî'nin ilme karşı merakını ve ilimle olan alakasını gösterir. Aynı zamanda Nevî'nin farklı tür ve içerikte birçok eser telif etmesi, onun ilme meylinin çok yönlü olduğunu gösterir. Aşık Çelebi'nin: "... yek fen degildir, mütenevvidir..."(Kılıç, 1994: 481) ifadesi de bu düşünceyi destekler niteliktedir. Hayatıyla ilgili bilgilerden ve tezkirelerde Nevî hakkındaki değerlendirmelere istinaden; iyi bir tedrisattan geçmiş, öğrendiklerini başkalarına da aktarmış bir şahsiyet olduğu kesin ve nettir. Dolayısıyla ulema sınıfından olan Nevî, bilgi ve deneyimlerini eserleri vasıtasıyla somutlaştırarak yaymıştır.

Nevî'den genelde övgüyle bahseden kaynaklar onun âlim, ileri görüşlü, akıllı, fazilet sahibi, mantıklı biri olduğuna vurgu yapar. Arapça, Farsça ve Türkçeye hâkim oluşu, devrin ilimlerine olan yakınlığı, onu müderrislik makamına yükseltmiş; hatta Padişah III.

Murad'ın şehzadelerine hocalık yapma fırsatını doğurmuştur. Nevî'nin saygınlığı III. Murad nezdinde o kadar yücedir ki Nevî III. Murad'ın huzuruna geldiği vakit onu ayakta karşılayacak düzeydedir. Nevî, aynı zamanda devlet erkânının da fikir ve görüşlerine müracaat ettiği bir zattır (Sefercioğlu, 2011: 20). Taşdığı üstün vasıflar Nevî'de mevcut olmasaydı bu derece itibar görmez ve yükselemezdi.

İlimle bu kadar hemhal olan bir sanatkârın ilimden maksadının ne olduğu suali doğar. Eserlerinin çeşitliliğinden ve çokluğundan da anlaşıldığı kadarıyla ilmin bütün dallarıyla haşır neşir olan Nevî'nin hepsinden hasıl olmasını beklediği şey, klasik edebiyatın ilim anlayışıyla aynıdır: Tanrı'yı tüm yönleriyle tanımak. Bu vesileyle vahdetin sırrına nail olmak, Tanrı'ya ulaşma yolunda varlığın ve yaşamın özünü kavramaktır. Dolayısıyla Nevî eserlerinde ilmin tanımından ziyade faydasıyla ilgilenir. Bu fayda tabii ki dünyevi faydanın ötesinde uhrevi fayda değerindedir (Unan, 2000: 260). Nitekim Nevî *Netâyicü'l-Fünûn* adlı eserinde ilim konusunda fikrini şu ifadelerle beyan eder: "...zübde-i ma'ârif, ma'ârifet-i zâtullâh ve umde-i ulûm ilm-i şifâtullâhtır. Emmâ bu muammâya kemâl-i vukûf âsâr-ı bediadan Müessir-i Kadîm'e istidlâl hasebiyle ola... cümleden maksûd ma'rifet-i Ma'bûd'tur." (Tolgay, 1995: 58) Bireye düşen vazife, kendisinin de belirttiği gibi⁵, bu hedef doğrultusunda yararlı her bilgiyi kuşanmaktır.

Nevî'nin *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* adlı eseri ilim telakkisine vakıf olabilmek için önemli bir değer arz eder. Eser, mensur bir eser olup dönemin padişahı III. Murad'a takdim edilmiştir. Yazıldığı devirde geniş bir çevreye hitap eden ve ilgi gören bir eser olduğu anlaşılır. "Fenlerin Neticeleri ve Metinlerin Güzellikleri" anlamına gelen eser, Nevî-zâde Atâî'nin ifadesine göre⁶, Nevî'nin yaşadığı dönemin on iki ilminden bahseder. Nevî de eserinin oluşum süreci ve ismi hakkında şöyle der: "...ve müddet-i talebümde her fenden cem' itdüğüm mesâil-i mühemmiyeyi -ki fehmi ve nefî eşmel ola- her mahalde münâsebetle derç itdüm. Ol sebepden kitaba *Netâyic el-Fünûn deyu ad virdüm*." (İlhan, 1992: 25-26; Tolgay, 1995: 57-58) Bu ifade, eserin isminin nasıl verildiği konusunda da bilgi verir. Nevî, eseri yazmaktaki maksadını ise şu şekilde izah eder: "...bir mecmu'a cem'ine nasb-ı hâtır ettim ki, birkaç mu'teberât-ı ulûmdan alâmât u rüsûmu onda beyân oluna. Zirâ her ulûmda bülûg-ı kemâl, emr-i muhâl ve mahz-ı hayâldir... Bârî bu kitâba tevcih-i nazar eden fi'l- cümle fazilet-i ulûmdan bi-behre vü mahrûm olmaz; her devâdan bir berg-i ter, her nehreden bir katre-i kemter hâsıl eder." (İlhan, 1992: 24; Kocatürk, 2015: 75) Yani başlıca ilim sahaları hakkında genel bilgi vermek; bu eserle insanların bilgi edinebilmesini ve istifade edebilmesini sağlamak düşüncesi eserin yazılış gayesini teşkil eder. Ancak özündeki hedef bütün ilimlerin menbaı Marifetullah'a erişebilmektir. Nevî'ye göre "Tanrı" ilimlerin özü ve temel dayanağıdır. Bu öze inebilmenin yolu güzel eserler icra etmekten geçer. *Netâyicü'l-Fünûn*'a da ruh veren, bu anlayıştan başka bir şey değildir.

İslam dünyasında akli ve nakli ilimler ayrımı esas alınır. Ancak *Netâyicü'l-Fünûn*'da bu ilimlere bir de hem akli hem nakli ilimler dâhil edilir ve dolayısıyla ilimler üç ana başlığa göre değerlendirilir (Unan, 1999: 260). Buna göre eserde ilimler; "ilm-i tarih, ilm-i hikmet, ilm-i hey'et, ilm-i kelâm, ilm-i usûl, ilm-i hilâf, ilm-i tefsîr, ilm-i tasavvuf, ilm-i ta'bîr-i rüyâ, ilm-i ruky ve efsû ve tbb, ilm-i felâhât, ilm-i nücûm, ilm-i fâl u zecr" başlıkları altında tasnif edilir (İlhan, 1992: 28; Tolgay, 1995: 58). Bu başlıklar da kendi içinde alt başlıklara ayrılır.

⁵ "...her ulûmda bülûg-ı kemâl, emr-i muhâl ü mahz-ı hayâldir." (Nadir İlhan, *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*, 1992, s. 24; Olcay Kocatürk, *Şairin İlimle İmtihanı*, 2015, s. 75)

⁶ "... *Netâyicü'l-Fünûn* on iki fenden mürettep bir kitâb-ı mevzûndur." (Gündüz Yüm, *Nevî Divânı Tez*, s. 12)

Nevî'nin *Divan*'ı da ilim ve sanat hakkındaki fikirlerinin serpiştirildiği bir özellik taşır. *Netâyicü'l-Fünûn*'da sıralanan ilimlerin içeriği ile divandaki bazı beyitler örtüşür. Sanki o dizeler *Netâyicü'l-Fünûn*'a, Nevî'nin ilim telakkisine gönderme yapar. Tabii ki Nevî'nin diğer eserleri de Nevî'nin bilge yönünü ortaya koyar. Ancak bu çalışmada esas alınan bu iki temel eseridir.

2. Nevî'nin Sanat Anlayışı

Nevî'nin bilge özelliği sanat telakkisini belirler. Tezkireler ve diğer birincil kaynaklar, Nevî'nin bilgeliği gibi sanatçı özelliğinden övgüyle bahseder. Genel olarak onun çağdaşı olan sanatkarlar arasından hüneriyle, ince zevki ve titizliğiyle büyümlü şiirler yazarak ön plana çıktığını vurgular. Nevî, şiirlerindeki teshirli etkiyi divanının ön sözünde hadis-i şerife⁷ isnat ederek beyan eder (Tulum ve Tanyeri, 1977: 3). Bir beytinde de şiirindeki büyümlü etkinin sebebini sıdk ve imana dayandırır:

*Nazm u nesrin sihr-ile efsûn ider Nevî velî
N'eylesün ammâ eser sıdk ile îmâdadur (K24/22)*

Bir başka beytinde de Nevî kendi şiirini methederken şiirinin akıcılık yönüne vurgu yapar ve ırmakları bile durduracak güçte olduğunu ima eder:

*Ebyâtun ile eğlenür oldı delü gönlüm
Turkurdı sözün sihr ile bir âb-ı revânı (G551/6)*

Nevî'nin şiiri yalnızca lirik ve efsunlu bir özellik taşımaz. Şiirin ilmi yönü de dikkate şayandır. Nevî divanının dibacesinde, Fuzûlî, Cinânî, Ulvî gibi, şiir ve ilim münasebetini kurmaz. Bu husustaki fikirleri şiirlerindeki mahlas beyitlerine serpiştirilmiş gibidir. Şiirin ilimden müstesna tutulamayacağını, şiirlerinin mutlak varlığa, hakikate yani Tanrı'ya yöneltici bir keyfiyet arz ettiğini şu beyitlerde çok net izah eder:

*Bu kasidem lücce-i bahr-ı hakâyıkdur benüm
Ka'r-ı manâsında pür lülû-yı esrâr ü 'iber (K12/77)*

*Yâ sevâd-ı a'zam oldı ortasında şâh-râh
Matla'idur şâh-râh-ı şehri-ilmu'llaha der (K12/78)*

Nevî şiir hakkındaki mülahazalarını, devrin sadrazamı Koca Sinan Paşa'ya yazdığı mektubunda⁸ yapar. Şairin mektubu yazmasındaki gerekçe Sinan Paşa'nın; "*Şair ehl-i ilm olmaz.*" sözüne binaendir. Mektup, Nevî'nin şiir hakkındaki fikirlerine derli toplu bir şekilde ulaşılabilen önemli kaynak mesabesinde. Nevî şair ve şiir hakkındaki değerlendirmelerini yaparken Sinan Paşa'yla inceden inceye alay eden ironik bir üslup sergiler. Aynı zamanda şiiri; mantık, dil, hadis, ayet, sünnet ve gelenekle temellendirerek savunur (Kortantamer, 1991: 217). Şiirin lügat manasının ilim olduğunu, ilimden bağımsız düşünemeyeceğini, ayet-i kerimede beyan edildiği gibi ehl-i iman şairlere aşağılayıcı ifadeler kullanmanın uygun olmadığını söyler (Yüm, 16). Şiirde hikmet

⁷ "*İnne mine'l-beyâni le-sihren*" hadisinin tamamı "*İnne mine'l-beyâni le-sihren ve inne mine'l-şi're'l-hikmeten*" olup "*Şiirin öylesi vardır ki hikmetin ta kendisidir ve beyanın öylesi vardır ki sihrin ta kendisidir.*" manasına gelir. Nevî dibacesinde hadisin bir kısmını almıştır (Mertol Tulum, Mehmet Ali Tanyeri, *Nevî Divan*, 1977, s. 3)

⁸ Mektubun bir sureti Nevî'nin oğlu Nevî-zâde Atâ'nın "*Şakâyık Zeyli*"nde yer alır (Yüm, a.g.e., ss. 15-17).

olduğunu, ayet-i kerimede⁹ de belirtildiği gibi vahiyden doğduğunu, dinen bir sakıncası olmadığını hatta Peygamber efendimizin bile şiir dinlemekten büyük haz duyduğunu ekler. Şiirle söz münasebetini kurar; şiirin güzellik ya da çirkinliğinin ölçütünün kelimeler olduğunu vurgular (Kortantamer, 1991: 222).

Mektubun son bölümünde ise şiirin adeta poetikasını yapar. Şiir; ona göre, Allah telkinidir (Kortantamer, 1991: 223), irfan ve hikmeti bir araya toplar, *Kur'an*'ın izahı zor durumlarında tanık olarak gösterilir, zihni geliştirir, cesareti açığa çıkarır, savaş meydanlarının ve ziyafet sofralarının süsüdür, nesirden daha kalıcıdır; nitekim *Mesnevi*, *Garîp-nâme* ve *Muhammediye* gibi eserler manzum olduğu için geniş bir sahada tesir bırakmıştır (Yüm,17). Şiirin sahip olduğu bütün bu vasıflardan dolayı şiir ehillerinin küçümsenmek bir tarafa, hünerlerinden ötürü takdir edilmesi gerektiğini söyleyerek mektubunu tamamlar.

Nevî, birkaç küçük farkla aynı değerlendirmeleri *Netâyicü'l-Fünûn* adlı eserinde “İlmü’ş-şi’r” başlığı altında yapar (Tolgay, 1995: 252-255). Koca Sinan Paşa’ya yazdığı mektubundaki düşüncelerini teyit eder. Hatta şiire dair teorik fikirlerini mektuptan daha önce *Netâyicü'l-Fünûn*’da kaydettiği anlaşılır (Kocatürk, 2015: 71). Nevî’nin bu başlıkta kullandığı “...ve bi’l-cümle şi’r mecâmi-i hikem ü irfân vü şevâhid-i müşkilât-ı Kur’an’dır.” (İlhan, 1992: 176; Tolgay, 1995: 253) ifadeleri şiirin İlahî bir nitelik taşıdığı, hikmet ve irfanın toplandığı bir unsur olduğu telakkisini destekler.

Nevî’nin eserlerinde şiire ve sanata dair prensipleri, şiirin sadece teorik yönünü değil şair kimliğini de besleyen unsurlardır. Klasik şairlerin şiirle ilgili teorik verileri aşağı yukarı aynı çerçevededir. Bu açıdan çoğunun, şiirle ilmin güçlü bir bağının olduğu görüşünü savunduğu anlaşılır. Nitekim Nevî de bu kategorideki şairler arasında düşünülebilir. Ancak o, şiire yeni bir nazariye yerine ilim yoluyla şahsiyetini getiren bir şairdir. (Kocatürk, 2015: 72). Onun şiirini ilim üzerine inşa etmesindeki temel sebep şiirinde mana derinliğini oluşturabilmektir. İlim ve zarafeti birleştirerek şiirine hem derinlik kazandırır hem de şiirinde hoş bir eda yakalar.

Klasik şairlerin divanlarında kasidelerin fahriye bölümleri ve diğer şiirlerinin özellikle mahlas beyitlerindeki verdiği beyanatlar ve değerlendirmeler, şairlerin sadece kendilerini övdüğü ya da diğerlerinden üstün tuttuğu şeklinde yorumlanması yanıltıcıdır. Bir anlamda o dönemin ve o dönem sanatkarlarının poetikası hususunda bazı ipuçları sunan veriler olarak düşünülmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla Nevî de divanında kendi şiirinden övgüyle bahsederken hem şiirde olması gereken vasıfları sıralar hem de yetiştiği yüzyılın sanat anlayışı hakkında fikir edinmeyi kolaylaştırır. Bu esnada haddini aşmayarak şiir üstatlarına karşı saygıyı elden bırakmaz; fakat şiirin ilim, irfan ve faziletle yoğrulduğunu söyler (Dinçer Arslan, 2017: 169):

*Ne lâzım ârif-i âgâh öninde lâf-ı şi’r urmak
Bilür sâhib-hüner Nev’î kemâl-i fazl ü irfânı (K49/20)*

Bir başka beytinde şiirin ibret ehline yol gösterici ve ufuk açıcı olduğunu (Dinçer Arslan, 2017: 171) söylerken şiirin ilimle yoğrulması gerektiği düşüncesine gizil olarak vurgu yapar:

*Vasfunda nazm-ı Nev’îye eyle nazar ki gör
Her beyti ibret ehline bir reh-güzâr-ı feth (K10/13)*

⁹ Necm Süresi’nin 3. ve 4. ayetleridir (Necm 53/3, 4).

Klasik şiirde ilim elde etmek beş duyu, akıl, vahiy, rüya, ilham ve kalp/gönül gibi türlü yollarla hâsıl olur. Nev'î de şairlik meziyetinin kişiye ilham ve vahiy yoluyla nasip olduğu inancını taşıyan şairlerden olup aynı zamanda kalbi/gönlü, ilmi kuşatan çok yönlü bir kudretin kaleminden vücuda gelmiş çok sayfalı bir nüshaya (Güfta, 2004: 57) teşbih ederek kalp-ilim münasebetini kurar ve ilmin sanattaki önemini ima eder. Aslında kalp, İlahî sırlar hazinesi (Güfta, 2004: 59) olduğu için ilmin esas membadır:

*Dil safhasına bakdım etrâfı cümle meşrûh
Bildim bu nüsha çıkmış bir zû-fünûn elinden (G372/3)*

Klasik şairler, sanatsal yetkinliklerini ibraz etmek için ya çağdaşı olan üstatlarla ya da kendinden önce yetişmiş meşhur Arap ve Fars âlimleri ve sanatçılarıyla kendilerini mukayese ederler veya onlara bir şekilde değinirler. Amaç, bu vesileyle kendi eserlerinin değerini yüceltmektir (Dinçer Arslan, 2017: 172). Nev'î şiirlerinde bu yolu deneyimleyen şairlerdendir. Şiirlerinde ünlü zatlarla mukayeseler yoluyla sanat, şiir hakkındaki görüşlerini arz ederken şiirde neye, nasıl önem verdiğini arz etmiş olur. Örneğin Hoca Sadettin Efendi'den bahsettiği bir beytinde onu Fahr-i Razî'ye benzeterek ilim, fen ve fazilet bakımından Enverî gibi ünlü bir Fars şairinden üstünlüğüne değinerek bir kişide önemseddiği özellikleri ön plana çıkarır:

*Fünûn-ı hikmet ü fazl u kemâlün Fahr-i Râzî'dür
Şihâb-ı Enverî kim zerredür sen neyyir-i a'zam (K34/8)*

Devrin sadrazamı Siyavuş Paşa'ya sunduğu bir kasidesinde ise kendisini Firdevsî gibi bir şiir üstadına, sadrazamı da güçlü vezir Nizamü'l-mülk'e benzetirken iyi bir şiirin dil ustalığıyla ve söz söyleme maharetiyle yazılabileceğini söyler. Yani bilgi ve kabiliyetin bir arada olmasıyla mümkün olabileceğini savunur:

*Sen Nizamü'l-mülk ben Firdevsi-i nazmam bugün
İşte bak güy-ı fesâhât işte çevgân-ı lisân (K37/33)*

Nev'î'nin âlimlik yönü, onun şiirindeki sadeliğe de yansımıştır. Sadelik, devrin sanat anlayışıyla bağdaştırılarak şiirde bir kusur ya da noksanlık olarak addedilmemelidir. Bilakis, sağlam bir üslup ve yalınlık, onun şiirinin üstün meziyetleridir (Dinçer Arslan, 2017: 172). Bu düşüncesini, divanında şu beyitle destekler:

*Bu şi'rüm sâde-rû bir hûba benzer
Libâsı Nev'iyâ rengîn edâdan (G348/5)*

Şiirde sadelik ile ilişkili olarak ya da klasik şairlerin halktan ve onun dilinden uzak olduğuna dair yanlış intibaları çürütmek bağlamında, Nev'î'nin şiirlerinde irsal-i mesal sanatını kullanarak düşüncelerini atasözleri ve özlü sözlerle desteklemesi âlimlik yönünü açığa çıkardığı gibi, halk kültürüyle ne kadar münasebetinin olduğunu da gösterir. Divanında tespit edilen 15 civarında atasözü bu düşüncüyü destekler mahiyettedir (Dinçer Arslan, 2017: 30). Biri musammattan, diğeri kasideden alınan iki beyitte yer alan "Güneş balçıkla sıvanmaz" ve "Su aktığı yere akar" sözleri şairin bu eylemine örnek olarak verilebilir:

*Güneşi balçık eylemez mestür
Eyledün gerçi hâk içinde karâr (TERC6/48)*

*Bu meseldür ki su akduğı yire yine akar
Çemen-i 'âleme salsun keremün âb-ı revân (K59/10)*

Nevî, klasik edebiyat geleneğinin bir zorunluluğu olarak Arapça, Farsçayı çok iyi bilen bir şairdir. Ancak onun Türkçeye hâkimiyeti atasözlerinin yanı sıra deyimleri de ziyadesiyle kullanmasından anlaşılır. Şiirlerinde 2000'e yakın (Dinçer Arslan, 2019: 253) deyimlerin mevcudiyeti, onun dili kullanmaktaki becerisini kanıtladığı gibi sanatının herkes tarafından anlaşılabilir olması gayesine hizmet ettiğini de gösterir. Şairin ilmî tecrübesi ona bu kolaylığı ve rahatlığı sağlar. Aynı zamanda onun Müraca'a şiir¹⁰ olarak adlandırılan "dedim-dedili" şiir biçimlerini de kullanması (Sefercioğlu, 2011: 27), klasik edebiyat ile halk edebiyatının müşterek taraflarından istifade ettiğini, iki kültüre de vakıf olduğunu ispatlar.

Klasik şairler şiiri bir bilim dalı olarak sayar ve onu "ilim, sanat ve fen" gibi kelimelerle karşılarlar (Dinçer Arslan, 2017: 169). Nevî için Tanrı'ya ulaşma ve ruhaniyetini arz etme aracı olarak gördüğü şiirini "ehl-i sanayi" diye tarif ettiği şiir ilmine vakıf kimselerce anlaşılmasına şaşırmadığını ya da üzülmediğini belirterek; şiirlerinde "sadelik, yalnlık ve lirizm" niteliklerinin öncelikli olması gerektiğini ifade eder ve şiirin manasız ilhamlara dayandırılmadan saf, içten yazılmasından yana olduğunu savunur:

*Bu sâde nazmı ehl-i sanâyi' begenmese
Nevî ne gam bizim sözüümüz 'âşıkânedür (G100/5)*

*Bize Nevî gerekmez zümre-i kâlin hayâlâtı
Garaz şî'ri kişinin hasb-ı hâlin nâtk olmaktır (G86/5)*

Netice itibariyle Nevî; aşıkâne, mutasavvifâne ve hekimâne, üslubu kuvvetli olduğu kadar sade ve tabii (Tolgay, 1995: 34) yazan bir şairdir. Hayal ve manayı ince bir üslupla ustaca birleştirerek, devrinin sanat ekolünün aksine edebî sanatlarla, mazmunlarla örülü ağdalı bir dil kullanmaktan imtina ederek samimi ve aşk dolu yalın şiirler üretmeye özen gösterir. Sanatı konusundaki eleştirilere çok rahat cevap verebilecek düzeyde öz güveni yüksektir. Öyle ki kendisini nebilerin, velilerin sonuncusu gibi şairlerin de sonuncusu ve en değerlisi olarak sayar:

*Geldümse ben n'ola ben şu'arâ devrine âhir
Âdet budur âhirde gelür bezme ekâbir (G144/1)*

3. Nevî Divanı ve Netâyicü'l-Fünûn

Nevî'nin otuzun üzerinde yazdığı eser, ne kadar bilgili ve üretken bir sanatkâr olduğunu ispatlayan kuvvetli delillerdendir. Ancak onun iki önemli eseri arasında metinler arası bir inceleme yapmak, özgünlüğünün ve özgürlüğünün didaktik yönüyle nasıl, ne derece uzlaştığını ispatlamak bağlamında yararlı olacaktır. Böylelikle şairin divanından inkişaf eden manalarla *Netâyicü'l-Fünûn*'daki ilmî unsurların sınıandığı anlaşılacaktır (Kocatürk, 2015: 119). Bu amaçla *Netâyicü'l-Fünûn*'daki ilmî tasnifler altında yapılan değerlendirmeler şunlardır:

3.1. İlm-i Tarîh

¹⁰ Klasik Türk şiirinde karşılıklı söyleşme tarzında yazılan şiirlere verilen isimdir. Halk şiirinde bu tarzda yazılan şiirlere "dedim- dedili şiirler" denmektedir. Klasik şiirde daha çok gazel, tuyuğ ve rubai gibi nazım şekillerinde karşışılır (Lütfi Alıcı, "Klasik Türk Edebiyatında Müraca'a Şiirler", 2002, s. 1)

Nev'î'ye göre tarih ilmi edebî ilimlerden olup insanın basiretini artırır ve dünyadaki ibretleri sunar (Tolgay, 1995: 85). Tarihi süreci Nev'î, Hz. Âdem'le başlatır. Ancak burada bilinen devirlerden bilinmeyen devirlere doğru gidildikçe bilgiler müphemleşir, söylence ve rivayetlere dayandırılır (Unan, 2000: 261). Bu ilmin asıl meselesi ise olayların aslına mazhar olmayı ve onlardan ders çıkarabilmeyi sağlamaktır. Nev'î'nin divanındaki tarihi unsurlar ise daha ziyade dünyanın kuruluşunda ve insanın var olma sürecinde iz bırakmış çeşitli gruplara mensup kişilerle ilintilidir. *Netâyicü'l-Fünûn*'da bu kişilerin ilk tabakasını peygamberler oluşturur ve kronolojik sıraya göre verilir. *Nev'î Divanı*'nda Hz. Âdem, Hz. Dâvud, Hz. Eyyüb, Hz. Hızır, Hz. İsa, Hz. İbrâhim, Hz. İsmail, Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ, Hz. Nûh, Hz. Süleymân, Hz. Yaküb, Hz. Yûsuf gibi toplamda on üç peygamberden, onların tarihte belirleyici özelliklerinden bahsedilir.

Netâyicü'l-Fünûn'da ikinci tabakayı İslamiyet öncesi Fars sultanları teşkil eder. *Netâyicü'l-Fünûn*'da geçen ve Nev'î'nin divanında yer alan Fars sultanları ise Cemşid, Efrâsiyâb, Keykubâd, Keyhüsrev, Keykâvus, İsfendiyâr, Siyâvuş, Dârâ, Kubâd, Nüşirevân, Behrâm'dır.

Netâyicü'l-Fünûn'da üçüncü tabakada dört halifeden bahsedilir. Dört halifenin *Nev'î Divanı*'nda mevcudiyeti hemen hemen *Netâyicü'l-Fünûn*'dakiyle aynı orandadır (Kocatürk, 2015: 137). Her iki eserde de, Hz. Ali hariç, halifelerden sadece ismen bahsedilir. Hz. Ali'den ise, "*Ben ilim şehriyim, Ali kapısıdır.*" hadis-i şerifine telmihte bulunmak suretiyle (Güfta, 2004: 201) *Nev'î Divanı*'nda bahsedilir:

*İlme Nebî medîne Ali oldu ana bâb
Ol kapuya seg oldu niçe şâh-ı kâm-yâb (TERKB4/12)*

Bu tabakadaki bilgilerde derin bir ehl-i beyt sevgisi hissedilmesine rağmen (Kocatürk, 2015: 139) burada On İki İmam'dan bahsedilmediği görülür; fakat divanda "nücum-ı saâdet" ve "çerâğ-ı din" benzetmeleriyle On İki İmam'ın övüldüğü müstakil bir terci-i bent mevcuttur (Tulum ve Tanyeri, 1977: 185-190).

Dördüncü tabakada Osman Bey'den başlayıp II. Selim'e kadar olan süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçmiş padişahlara değinilir (İlhan, 1992: 69-75). Buradaki bilgilerle divandaki bilgiler mukayese edildiğinde Nev'î'nin genel tarih anlayışı hakkında çıkarım yapılabilir. Buna göre; devletlerin tarihi süreçte var oluşları, başlangıçları ve sonları olan döngüsel yapıya taalluk eder:

*Çünkü takdir-i ezel kânûn-ı Osmânî budur
Devr usûlidür ferâmûş eyleyen yâd eylesin (TERKB1/54)*

Beşinci tabakada ise, İslamiyetin ilk devirlerinde nam yapmış filozoflardan bahsedilir. Ancak burada bahsedildiği gibi, divanda bu kişilerin manevî ve tarihi hususiyetlerine pek atf yapılmaz.

3.2. İlm-i Hikmet

Hikmet ilmi bütün varlıkları birbirine bağlayan vasıta, sultan taçlarının incisi, insanlığın olgunlukta erişebileceği son mertebe ve Allah'ı bilmeye vesile olan bir ilim olarak tanımlanır (Tolgay, 1995: 133). Divanda ise bu düşüncüyü destekleyen şöyle bir beyit yer alır:

*Koyup sırr-ı dehânın bilmek ister cevher-i ferdi
Şu kim hikmetde kâsır oldu akli ehl-i zâhirdür (G99/3)*

Buna göre; maddenin yüzeysel yönüyle ilgilenen kimseler gizli sırlara malik olamazlar, hikmette kısır bir döngü içinde kalırlar.

Hikmet ilmini “hikmet-i nazariye (teorik)” ve “hikmet-i ameliye (pratik)” diye ikiye ayıran (Unan, 2000: 261) Nev’î, hikmet ilminin uygulamaya dönük kısmını kendi içinde üçe ayırır. Bunlardan üçüncü bölümü teşkil eden ilm-i siyaset ile hikmet arasında divanında “siyasî kararların mercii sultanlardır, onların hükümlerinde bir hikmet vardır, hükümleri sorgulanamaz.” şeklinde açıklanabilecek bir beyit mevcuttur:

Hikmetin bu mısra’un fehm it ne dir üstâdı gör
Hük-m-i sultândur siyâset ağlama cellâddan (TERKB3/27)

Netâyicü’l-Fünûn’da hikmet ilmi daha ziyade İslamî çerçevede ele alınır. Ancak İslamî klasik eserlerden bahsedilirken olabildiğince yalın tafsilatlandırılır; böylelikle her kesimin bunlardan istifade etmesi sağlanır (Kocatürk, 2015: 45). Hikmet ilminin asıl gayesi ebedi saadete erişebilmek (Unan, 2000: 262) ve Nev’î’nin divanında belirtildiği gibi, tüm varlıkların belli bir düzende karar kılmasını sağlayan Tanrı’nın hikmetine mazhar olabilmektir:

*Hikmet-i Bârî ile tâb-ı çehâr erkânın
İ’tidâl üzre ola nite kim eyyâm-ı bahâr (K23/45)*

3.3. İlm-i Hey’et

Nev’î’ye göre bu ilmin değeri çok yücedir ve ince fikirli büyük âlimler bu konuda Nev’î’yle hemfikirdir. Heyet ilmi, uzak yerlerdeki (gökyüzü) cisimlerin en yücesinin ve en aşağısının şeklini, durumunu, görevini ve boyutlarını inceler. İlmin verdiği bilgiler, şayet delillerle ispat olunursa, “hendese” adını alır. Bu ilim sayesinde, yıldızların hareketi ve sabit cisimlerin hareketsizliğindeki hikmetler keşfedilir (Tolgay, 1995: 141-142). Divanda bu bilgiyi anımsatan şu beyit mevcuttur:

*Tâ kim dike livâsını çarh üzre mihr ü mâh
Tâ kim dura sevâbit ü seyyâr-ı nüh felek (TERKB4/86)*

Bu hikmetler, kişiye Allah’ın kudretinin ne derece yüksek olduğunu kanıtlayan vesilelerdir (Tolgay, 1995: 142). Gökteki bu düzenin ezeli mimarının Allah olduğu düşünülmesi divanda şu beyitle desteklenir:

*Olaldan câmi’-i eflâke mi’mâr-ı ezel zîbâ
Tolaldan mescid ü mihrâb ile ma’mûre-i dünyâ (K4/1)*

Nev’î’nin heyet ilmini hikmet ilminin hemen akabinde değerlendirmesi boşuna değildir. Zira Nev’î ilmi şahsiyetini, Yüce Yaratıcı ve onun hikmetlerini idrak etmek düşüncesi üzerine kurar. Doğadaki, yerdeki ve gökteki her unsur, cereyan eden her hadise Tanrı’nın gücü ve emriyle vücut ve vuku bulur. Dolayısıyla bu ilmin de gayesi imanı güçlendirmektir. Divanda ise bu sırlara nail olmanın müşkülâtından hatta mümkün olamayacağından bahsedilerek bu konuya temas edilir:

*Bu sırrı beyân itmedi esfâr-ı hakîm
Nâ-süftedür el-ân dahî bu dürr-i yetîm
İhsâs-ı dakîk-i heyevî mahz-ı galat*

İşkâl-i kuyâs-ı mantkî cümle akîm (R11)

3.4. İlm-i Kelâm

İlm-i kelâm, sıradan ya da üst düzeyde herkes tarafından kabul gören bir ilim olarak değerlendirilir. İlimin konusu ve amacı, Allah'ın zatının ve sıfatlarının bilgisine ulaşabilmektir. Bu ilim sayesinde dinin esasları ispat olunur ve dinle ilgili şüpheler bertaraf olur, ebedî saadetin feyzlerine erişilir (Tolgay, 1995: 155). Görüldüğü gibi Nevî, kelâm ilmini diğer başlıklardaki ilimlerin hedefleri ve işlevleriyle bağdaştırarak daha dinî, uhrevî boyutlarıyla ele alır. Bu vesileyle kelâmı şeriat dairesi içinde değerlendirir. Bu da onun şeriata verdiği kıymeti gösterir. Nitekim divanda bu hükmü destekleyen şu dizeler yer alır:

**Şer'in niçe güm-rehlere habl-ı metîni
Bîn fikr-i dakîk-i ukalâdan yegdür**
*Bir lahza safâ-yı dille nefy-i hâtır
İsbât-ı cüz'-i lâ-yetecezzâdan yegdür (R9)*

3.5. İlm-i Usûl-i Fıkh ve Akîb-i Usûl-i Dîn

İlm-i usûl-i fikh ilmi, Nevî'ye göre, her amelden bir parça ve her ilimden bir fayda bildirir. Akli ve nakli ilimlerden sayılır. Kaideler ilmidir ve ilmin metodunu öğretir. Bu bakımdan bir din metodolojisi gibidir (Unan, 200: 263). Bütüncül bir şeriat rehberidir. İlimin amacı, şerî hükümlerden meleke sahibi olmak; faydası, şerî hükümleri sağlam esaslara bağlamaktır (Tolgay, 1995: 167-168). Bu ifadeler de Nevî'nin şeriata verdiği ehemmiyeti gösterir. Divanda şeriata değeri hususuna teminat verecek başka bir beyit şudur:

*Bünyâd-ı zulmü yıkmuş idi dest-i adl ile
Dîvâr-ı dîni şer' ile kılmışdı üstüvâr (TERKB4/44)*

Akıl, çirkinleri ve güzellikleri görebilmeye önemli bir vasıta. Ancak tek başına yeterli değildir; İlahî kudretten feyz ve güç almak zorundadır. Divanda bu düşüncüyü destekleyen şu ifadeler vardır:

*Keşf olmadı akl ehline esrâr-ı İlahî
Esbâb-ı nazâr gerçi müheyyâ vü mürettep
Feyz-i ezeli olmayacak mahv ola mı hiç
Bir akl-ı basit ile niçe cehl-i mürekkeb (MUK69)*

Netâyicü'l-Fünûn'da usûl-i fikh ilmi için; "Hâk budur ki ilm-i garîb ve dâniş-i acîb ve dil fîrîb" (İlhan, 1992: 110) şeklindeki beyanla bu ilimle uğraşan herkesin diğer bütün ilimlerden faydalanması gerektiği anlaşılır. Usûl-i fikh ilmi aslı ilimlerden sayılmasına mukabil, *Nevî Divanı*'nda bu ilmin yetersiz kaldığı alanlar olduğu belirtilir:

*Kendi aslın bilmede nâfi' degül ilm-i usûl
Hall olur sanma bu müşkil hâl ü istikbal ile (G386/6)*

Netâyicü'l-Fünûn'da usûl-i fikh ilminin nelerden mürekkep olduğu açıklanır ve özellikle sünnet hususunda hadislerden genişçe bahsedilerek, Hz. Peygamber'in sünneti konusundaki hassasiyeti sezdirilir. Divanda şir diliyle bu, şöyle ifade edilir:

Hep sünnet-i Muhammed'e cem' oldı ümmeti

A'dâ-yı ehl-i sünnete la'net hezâr bâr (K13/33)

3.6. İlm-i Hilâf

Netâyicü'l-Fünûn'da ilm-i hilâf icmalî ve tafsili deliller mesnet gösterilerek muhtelif mana çıkarma yollarından bahseden bir ilim olarak tanımlanır. Bireyin muhalif görüşünün çürütülerek kendi fikrinin delillerle savunulduğu bir ilim olarak görülür (Tolgay, 1995: 175). Bu sebeptendir ki “delil” kavramı üzerinde yoğunlaşılır. Bu hususta nam yapmış imamlardan bahsedilir. Dinin esasından ziyade tali meselelerle uğraşan bu ilmin en büyük faydası şüpheleri bertaraf etmesidir. Dolayısıyla inançla ilgili tereddütleri giderir. Aksi halde birey şüpheler karanlığına gömülür, yolunu bulamaz. Bu durumda hilâf ilmi gibi bir kılavuza ihtiyaç duyulduğu divanda şöyle ima edilir:

*Tutdı yolumuz zulmet-i şek nûr-ı yakîn yok
Bir gözü açık sâlik-i âgâh görünmez (G187/3)*

Ancak hilâf ilminin bile çözemeyeceği ya da ehillerin bile çelişkiye düşebileceği durumlar olabileceği divanda şu mısralarda belirtilir:

*Kıyâs-ı akl ile def olmaz evhâm
Niçe bir bu hilâf u nakz u ibrâm
Netîce hâsıl olmaz bu cedelden (MUK71)
Seni bu vehm-i ilmi kor âmellden*

3.7. İlmü't-Tefsîr

Nevî'ye göre; tefsîr ilminin konusu Arapçanın kaidelerine göre Kur'an'ın anlamını çözmek, amacı Kur'an'ın anlamını öğretmek, faydası ise şeriat hükümlerini sahih olarak görebilmektir (Tolgay, 1995: 183). Aynı zamanda Nevî'nin “ilm-i Kur'an” olarak da adlandırdığı tefsîr; bütün ilimlerin toplandığı, âlimlerin öğrenmeye can attığı, inci denizi, manalar ağacı, Tanrı sermayesi, faydalı şifa, parlak bir ışıktır (Tolgay, 1995: 186). Taşıdığı bu özellikler sebebiyle tefsîr ilmi ehillerince icra edilmeli ve bu kişiler, farklı ilimlere de vakıf olmalıdır. Ancak müfessirler bu ilme vakıf olsalar da bazı ayetlerin tefsirini tam manasıyla yapamazlar. *Nevî Divanı*'nda bu görüş şu kıt'ayla örneklenir:

*Düşde gördüm cümle mahv olmuş vücûd-ı mâsivâ
Bir mu'abbir bulmadım bu hâb-ı ta'bîr eyleye
Âyet-i aşkın cihân hep lafzını ezberlemiş
Bir müfessir görmedim ammâ ki tefsir eyleye (MUK73)*

3.8. İlm-i Tasavvuf

Nevî'ye göre tasavvuf ilmi, kanaat ederek ve nefis mücadelesiyle ruhun, yaratıcısına ulaşma esaslarından bahseder. İlimlerin en temizi ve usûl âlimlerinin cevheridir. İlm-i zâhir ilm-i bâtinsız düşünülemediği gibi ilm-i rusûm da ilm-i hakikatsiz düşünülemez (Tolgay, 1995: 191). Ama bu ilimleri elde etmek kolay değildir, öğrenmenin belli bir metodu yoktur (Kocatürk 2015: 187). Nevî, divanda tasavvuf ilmini hâsıl edebilmenin, hâl ehli olup bu uğurda gönlü temizlemekle mümkün olabileceğini söyler:

*Âteş-i hasret ile cân eritir kâl ehli
Sâf ider cevher-i aşk ile dilin hâl ehli (G523/1)*

Kalbi tezkiye edebilmek cehdî mücadele gerektirir. Nevî, bunu *Netâyicü'l-Fünûn*'da "riyâzât-ı mücâhedât" (Tolgay, 1995: 191) terkihiyle karşılar ve divanında şu beyitle teyit eder:

*Vezâret mührünün nakşın kabûle müsta'id olmuş
Riyâzât âteşinde mûm olan cism-i musaffâdur (K25/5)*

Netâyicü'l-Fünûn'da tasavvufun tam olarak ne manaya geldiği hususunda net bir tanım ve tavsifin olmadığı bir örnek üzerinden izah edilmeye çalışılır ve en sonunda tasavvufi davaları terk edip manaları nihan etmek olarak tanımlanır (Tolgay, 1995: 192). Divanda ise bu çelişkiyi örnekleyen şöyle bir beyit mevcuttur:

*Hitâb-ı ilm ü hikmet istimândan asam dünyâ
Kemâl ü ma'rifet nutkunda âlem âciz ü ebkem (K34/15)*

3.9. İlm-i Ta'bîr-i Hâb

"Rüya tabiri" ilmini Nevî, rüyada görülen suretlerin durumlarının, hükümlerinin uygun bir manada yorumlanması şeklinde tanımlar. Bu ilmin emsalsiz, herkesçe kabul edilen, peygamberler ve evliyalar tarafından rağbet edilen bir ilim olduğunu belirtir. Bu hususta bizzat Hz. Yûsuf'u örnekler (Tolgay, 1995: 197). Divanda Hz. Yûsuf kıssasına şu bağlamda telmih yapar:

*Geçirdi Yûsuf-ı Ken'ânı hüsn-i ta'bîri
Serîr-i Mısra alâ rağm-ı hasîdân-ı gayûr (K22/32)*

Terim olarak "tabîr" sözcüğü, *hayalî ve itibarî olandan hakikî manalara ulaşmak* (Kocatürk, 2015: 197) anlamına gelir ve *Netâyicü'l-Fünûn*'da bu anlamı verecek değerlendirmeler yapılır (Tolgay, 1995: 197-204). Ancak divanda bu intikali sağlayacak tabir ehlinin bulunmadığından bahsedilir:

*Düşde gördüm cümle mahv olmuş vücûd-ı masivâ
Bir mu'abbîr bulmadum bu hâbî ta'bîr eyleye (MUK73)*

Netâyicü'l-Fünûn'da rüyalar üç kısma ayrılır. İlk kısım rüyaların bireyin bünyesiyle ilgili durumlarla alakalı olduğu, vücuttaki sıkıntıların hislere tesir ederek rüyalara arızî olarak yansıdığı; ikinci kısım rüyaların "adgâs-ı ahlâm" olarak adlandırıldığı, uykuya dalmadan az evvel nesnelere ait suretlerin rüyada görüldüğü; üçüncü kısım rüyaların ise meleklerle ilintili olduğu, insanın ruhî faziletlerinin artmasıyla daha sık görüldüğü söylenir. İlk iki türdeki rüyaların şeytanî olduğu, yorumlanmasının mümkün olmadığı belirtilir (Tolgay, 1995: 198-199). Divanda ilk iki türdeki rüyaları örnekleyen gaflet uykusundan bahsedilir. Nitekim gaflet uykusu da karışıktır ve yorumlamaya müsait değildir:

*Hâb-ı gaflet sende bir ta'bîr olunmaz hâbdır
Yoksa âlem sandığın hep cümle emsâl ü suver (K12/76)*

Rüyaların yorumlanmasıyla bağlantılı olarak Nevî *Netâyicü'l-Fünûn*'da bir örnek üzerinden rüyaların iyiye ve hayra yorumlanması gerektiğinden bahseder (Tolgay, 1995: 203-204) ve divanında Hz. Yûsuf üzerinden bu savını destekler.

3.10. İlm-i Ruky, Efsûn ve Tıbb

3.10.1. İlm-i Ruky ve Efsûn

Hemen hemen aynı manalara gelen bu üç ilim, *Netâyicü'l-Fünûn*'da aynı başlık altında değerlendirilir. Buna göre ruky ve efsûn ilimleri gizli bir incidir ve herkesçe temin edilemez. Zâhidler, âbidler ve hükemâlar bu ilmin değeri hususunda mutabıktır. Aynı zamanda bu ilimler “Tıbb-ı Rûhânî” olarak da bilinir (Tolgay, 1995: 207). Nevî, divanında bilhassa efsûn konusunu şiirlerinde örnekler ve benzetme unsuru olarak kullanır:

*Efsûn-ı şî'r-i Nev'îyi vird-i zebân idin
Dirsən ola zuhûru kerâmât-ı hüsnünün (G271/1)*

Netâyicü'l-Fünûn'da; “*Ve rukye deyü efsun-ı kelimâtı okuyup ve tabâyi-i hurûfla mütekeyyif olan nefesi sînedən çıkarub ve bîmâr üzerine üfürmege dirler ki müessir olub şifâ bula.*” (Tolgay, 1995: 207) ifadesiyle bu üç ilmin hemen hemen aynı işlevi gördüğü söylenir. Şiirlerinde genelde “efsûn”a atıf yapan Nevî, kelimeyi şifa açısından değerlendirir:

*Ol iki hasta çeşmüne def-i gezend için
Efsûn okur müjen hat u hâlin kitâb açar (G114/2)*

Ancak *tesîri hüsn-i zann vü kuvvet-i vehm vü sıdk-ı himmet ve ihlâs-ı niyetten* (Tolgay, 1995: 207) mahrum olan efsûn ilminin iyileştirici tesiri olmaz. Nevî, divanda bu düşüncesini şu beyitle örnekler:

*Okuyup ürdüm eser itmedi efsûn-ı sūhan
Bana göz kuyruğu idüb gönlümüzü yazmaz o şâh (G427/3)*

Nevî, *Netâyicü'l-Fünûn*'da genelde rukye ve efsûn ilimlerinin olumlu yönde iyileştirici özelliklerinden bahsetse de divanında bu ilimlerden gelen faydanın mutlak olmadığını da ima eder:

*Efnân-ı bag-ı fazluna ey vâhibü'l-atâ
Cidd ile sa'y ile iremez merd-i zû-fünûn
Çün kılmaya eser nefes-i lutf u rahmetin
Halkın mücerrebâtı hep efsâne vü füsûn (MUK74)*

3.10.2. İlm-i Tıbb

İlm-i tıbbın iyileştirici özelliği hasebiyle, efsûn ve ruky ilimleriyle müşterek tarafları vardır. *Netâyicü'l-Fünûn*'da tıp ilminden bahsedilirken onun insan bedenini esas aldığı ve insan bedeninin ne sağlıklı ne hasta, sağlıklı ve hasta olmak üzere üç halde bulunduğu söylenir (Tolgay, 1995: 213). *Nevî Divanı*'nda beden ve sağlığın önemiyle ilgili ifadeler yer alır:

*Nev'iyâ mihr ü vefâ şîrâzesin çâk itmeyim
Dagılıp mecmû'a-ı cismim eger evrâk ola (G9/5)*

*Sen cân idün bu âleme âlem sana beden
Tende ne denlü fer ola bîmâr olunca cân (K37/16)*

Sağlığa verilen önem ve ihtimam divanda “sıhhat” redifli gazelle kanıtlanır. Burada kurulan terkiplerle sağlığın bir nimet olduğundan; önemi, değeri ve gücünden bahsedilir. Bu gazel klasik Türk şiirinin en soyut görünen bir beytinin bile şairin dünyasını ele veren

somut bir tarafının olduğunu kanıtlar (Kaplan, 2009: 54). Ayrıca ruhsal hastalıklara ilaveten klasik şiirin en önem verdiği konulardan aşkın da hastalık olarak nitelendiği beyitler de mevcuttur:

*İstedüm şerbet-i la'lin didi Nev'îye o yâr
Nâfi' olmaz maraz-ı aşka müdâvâ-yı hakîm (G310/5)*

3.11. İlm-i Felâhat

Sözlük anlamı “ekincilik, çiftçilik” (Devellioğlu, 2000: 267) olan felâhat, Nev'î'ye göre, ilim olma özelliği taşır. *Netâyicü'l-Fünûn*'da bütün sanatların özü, insan neslinin ve dünya halinin devamlılığını sağlayan bir ilim olarak tanımlanır. İlk insan Hz. Âdem'den itibaren tüm peygamberlerin ve zühd, takva sahibi kişilerin bu ilimle iştigal ettiklerinden, kendisinden istifade edilmek üzere ekilen her türlü nebatatın ilk halinden olgunlaşınca kadarki süreçte tüm bilgileri içerdiğinden çok yararlı bir ilim olduğundan bahsedilir (Tolgay, 1995: 221-222). Divanda da felâhat ilmine değinilir:

*Tutalum oldun bigûn gavvâs-ı dürr-i ma'rifet
Yine senden kadr ile bir mâlî çoğ mellâh yek
Bulmaktan ma'rifet tohumun saçup ey dil fellâh
Dâne-i gendüm eküp hâsıl kılan fellâh yek (MUK75)*

3.12. İlm-i Nücûm u Fâl u Zecr

3.12.1. İlm-i Nücûm

İlm-i nücûmun bir cihetten ilimlerin en değerlisi olarak kabul edildiğini belirten Nev'î, *Netâyicü'l-Fünûn*'da bu ilmi gezegenlerin (yıldızların) teşekkülü ve bazı suflî hadiseler üzerine bilgi veren bir ilim olarak tanımlar. “Hisâbiyyât, zanniyât ve vehmiyyât” olmak üzere üçe ayırdığını belirtir (Tolgay, 1995, s. 225). Hisâbiyyâta göre dünyada Allah'ın birliğini teyit eden birçok hadise vardır (Unan, 2000: 265). Nev'î, divanında buna örnek teşkil edebilecek şu beyti söyler:

*Ölçüp döker bu nokta-i encümle subh u akşam
Nev'î nukûd-ı ömrümüz eyler hisâb çarh (G46/5)*

İlm-i nücûmun vehmiyyât ilmine, yıldızların hareketlerinden yola çıkılarak geleceğe yönelik hayr ve şer bildiren birtakım kehanetlerde bulunduğu için dinin cevaz vermediğini, dolayısıyla bunlarla uğraşmanın yersiz olduğunu söyleyen (Tolgay, 1995: 227-229) Nev'î, divanında bu düşüncüyü ima eden şu kıt'ayı zikreder:

*Açılsa bâb-ı felek zâhir olsa mahfiyyât
Müyesser olsa sana cümlenün müşâhedesi
Felekde fâide kılmaz sa'âdet-i kevkeb
Senünle tâli'in olmaya ger müsâ'adesi (MUK79)*

Nev'î *Netâyicü'l-Fünûn*'da “hunnes” ve “künnes” şeklindeki yıldız tasnifinden bahseder (Tolgay, 1995: 231-232). Divanında da bu gruplarda yer alan bütün yıldızlara benzetme, istiare gibi benzeri yollarla telmihte bulunur ve türlü amaçlar için bu yıldızların hususiyetlerini kullanır.

3.12.2. İlm-i Fâl u Zecr

İlm-i Fâl u Zecr, gelecekte vuku bulacak ya da sonradan olabilecek hadiselerle ilgili olarak mushaf açmaktan, kur'a çekmekten ve sair yöntemlerden bahseden bir ilimdir. Bu ilim kemal kişiler ve Peygamber tarafından kabul görür, methedilir. Fâl u zecrde Allah'a hüsn-i zan vardır. Fâl u Zecr'in faydası ise harap olan, kederli ve perişan gönüllerin neşelenmesi, sükunet bulmasıdır (Tolgay, 1995: 235). Ancak ilm-i fâl u zecrden hareketle kuş kullanmak, kehanet ve benzeri yollarla hüküm çıkarmak dinen haramdır (Unan, 2000: 266).

Nev'i Divanı'nda fâl u zecr ilminin kullandığı yöntemlere temas edilir:

***Fâl itdüm idi mushâf-ı hüsnünde geldi lâ
Bildim ki aşkın itse gerek nefy mâsivâ
Hiç böyle bir murâdı mı var âşık olanun
Yârün yanında olmaya agyâr-ı bed-likâ (MUK76)***

Aynı zamanda fâl ilminin kişiye çok faydalar sağlamasına rağmen bazen fayda etmediği de belirtilir:

***Açılsa bâb-ı felek zâhir olsa mahfiyyât
Müyesser olsa sana cümle'nün müşâhedesi
Gerçi kim sırr-ı dehânın fethin eyler fâl yok
Söylenür ammâ bilün vasfında kıl ü kâl çok (MUK79)***

Kısaltmalar

G: Gazel, K: Kaside, MUK: Mukatta, R: Rübâî, TERCB: Terci-i Bent, TERKB: Terki-i Bent

SONUÇ

16. asırda Osmanlı coğrafyasında ilim sahasında küçümsenmeyecek boyuttaki gelişmeler klasik Türk edebiyatı sanatçıları'nın sanatçı kişiliklerine de sirayet eder. Dolayısıyla sanatçılar bir anlamda âlim taraflarını öne çıkarma arzusu taşırlar. Kültürel ve ilmi zeminin üst seviyede olduğu bir çağda, Nevî'nin de yüksek kültürel zevk ve temayüllere sahip olmaması düşünülemez. Ancak eserlerinden ve kendisi hakkında bilgi veren kaynaklardaki malumata göre, Nevî'nin sanatçı mı yoksa âlim kişiliğinin mi ön planda olduğunu net olarak kestirmek olası değildir. Nitekim bu çalışmayla açıkça görülen bir hakikat ortaya çıkmıştır: Birey denilen varlık her hususiyetiyle bütüncül bir yapı arz eder; onun hiçbir vasfı diğer bir vasfından ayrı düşünülemez. Nevî'nin bu çalışmada incelenen iki eseri karşılaştırıldığında da iki eserin birbiriyle kesişen ve örtüşen noktalarının olduğu anlaşılır.

Nevî'nin *Netâyicü'l-Fünûn* adlı eserinde ilim diye sınıflandırdığı başlıklardan bazıları günümüzde geçerliliği olmayan ilimlerdir. Ancak eser, Nevî'nin yaşadığı dönemde ilim konusundaki hassasiyetinin izahı bakımından önem arz eder. Oldukça hacimli sayılabilecek nitelikteki *Divân*'ı ise onun aşıkâne ve rindâne şairlik kabiliyetini gösteren dikkate şayan diğer bir eserdir. İki eserden yola çıkılarak yapılan mütalaa neticesinde; bir eserde kat'i sınırlar çizilerek net ve mesnetli ifadelerle anlatılanların, diğer bir eserde örtük ve muğlak bir şekilde ilişkilendirilerek tasdiklendiği söylenebilir.

Çalışma boyunca ulaşılan bütün tespitlerden en genel şu sonuca varılabilir: Yetiştigi çevreye, zamana ve aldığı terbiyeye bağlı olarak donanımlı bir şekilde yetişen Nevî, sahip olduğu birikimi ince hayalleri ve yoğun duygularıyla işleyerek sunan bir sanatçıdır.

KAYNAKÇA

- Al-Rawashdeh, Z. (2010). *Kur'an'da İlim Kavramı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Alıcı, L. (2002). Klasik Türk Edebiyatında Müraca'a Şiirler. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14, 1-15.
- Avcı, İ. (2009). Klasik Türk Edebiyatında Gelenekli Bir Yazım Konusu Olarak İlim ve Mal. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, 81-116.
- Çavuşoğlu, M. (1999). 16. Yüzyılda Divan Edebiyatı- Divan Edebiyatında Şiir Kavramı. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler (Haz. Mehmet Kalpaklı)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 208-217.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dinçer Arslan, S. (2017). *Nevî Divanı Sözlüğü (Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ardahan.
- Dinçer Arslan, S. (2019). Nevî Divanı'nda Atasözleri, Deyimler ve Bunların Kullanımı Üzerine, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3/2, 253-277.
- Eke, N. (2009). Zâtî'nin Şiirlerinde İlim, *Turkish Studies*, 4/2, 363-392.
- Gölpınarlı, A. (1985). *Fuzûlî Divanı*, İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
- Güfta, H. (2004). *Divan Şiirinde İlim*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İlhan, N. (1992). *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- Kaplan, M. (1971). Şiir ve İlim. *Hisar*, 94, 3-4.
- Kaplan, M. (2009). *Divandan Seslenen Bilge Şair*. Ankara: Öncü Kitap.
- Kılıç, F. (1994). *Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme Tenkitli Metin (2. Cilt)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kocatürk, O. (2015). *Şairin İlimle İmtihanı*. İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Kortantamer, T. (1991). Nevî Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu. *Osmanlı Araştırmaları*, 11, 215-228.
- Kutluk, İ. (1989). *Tezkiretü's-Şu'arâ (Cilt 1-2)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kutluk, İ. (1997). *Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sefecioğlu, M.N. (2011). Âlim Bir Şair: Nevî. *Dil ve Edebiyat*, 28,18-38.
- Solmaz, S. (2005). *Ahdi ve Gülşen-i Şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Tulum, M. ve Tanyeri, M.A. (1977). *Nevî Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tolgay, Ö. (1995). *İlimlerin Özü "Netâyicü'l-Fünûn"*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Unan, F. (2000). XVI. Yüzyıl Ulemasından Nevî Efendi'ye Göre Osmanlılarda İlim ve Âlim Anlayışı. *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler Kitabı*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 257-266.
- Yüm, G. *Nevî Divanı*. (Yayımlanmamış Lisans Tezi). Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi. Ankara.
- Zavotçu, G. (2009). *Rıza Tezkiresi (İnceleme-metin)*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.